

KUR'AN VE İSLAMİ İLİMLERİN ANLAŞILMASINDA TARİHİN ÖNEMİ

Eyüp ELKOCA*

Editörlüğünü M. Mahfuz Söylemez'in üstlendiği bu çalışma bir çalıştayın meyvesi olarak okuyuculara sunulmuştur. "Kur'an'ın İndiği Dönem" üst başlığıyla yapılan çalıştay dizisinin ilki olan ve "Kur'an ve İslami İlimlerin Anlaşılmasında Tarihin Önemi" başlığını taşıyan bu çalıştayda yedi ayrı tebliğ sunulmuş, her bir tebliğ ayrıca müzakere edilmiştir.

M. Mahfuz Söylemez'in yazdığı girişte çalıştayın amacına değinilmiştir. Söylemez, Allah'ın muradını ancak dil aracılığı ile anlayabileceğimizi, kullanılan dili de ancak nüzul dönemine giderek idrak edebileceğimizi belirtmiştir. Nitekim nüzul döneminden uzaklaşma tevil sorununu doğurmaktadır. Ayetler ancak indiği dönemin tarihsel çerçevesi içerisinde anlaşılabilir. İşte bunun için Kur'an ve ona bağlı olarak gelişen İslami ilimlerin anlaşılmasında tarihin önemi ön plana çıkmaktadır.

Kitapta işlenen ilk konu Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim üyesi olan Hasan Onat'ın "**İslam Bilimleri ve Yöntemi Açısından Tarihin Anlam ve Önemi**" başlıklı makalesidir. Onat, burada tarihin algıya dayalı olarak inşa edilen bir söylem olduğunu ancak olması gerekenin savunulabilen doğrularla inşa edilen ve evrensel boyut taşıyan bir birikim olduğunu söyler. Bu noktada tek çıkar yol bilimsel yöntemdir. Bunu gerçekleştirmek için de yeni bir İslam bilim geleneğinin inşa edilmesi gerekmektedir.

Bilgi kavramının tanımını yapan Hasan Onat, evreni anlama ve anlamlandırma çabasının sonucu olarak bilme eylemidir der. Her türlü tecrübe ve oluşan kanaatler bilgi olarak zihnimizde yer alır. Dolayısıyla bilgi düşünmemizi sağlayan araçlardır. İnsan bilginin kalıpları olan kelimelerle ve kavramlarla düşünür.

Daha sonra bilimsel yöntemin bir ortak paydası olması gerektiğini savunan yazar, bu amaç doğrultusunda birkaç ortak payda öne sürer. Bunlar insan ortak paydası, tarih bilgi ve bilinci, bilim ortak paydası, uzmanlık için seçilen bilim dalı ve kendine özgü yöntem anlayışdır.

Yazara göre Kur'an'la birlikte aklın önündeki bütün engeller kaldırılmış, akıl çağı başlamıştır. Buna örnek olarak Kur'an'dan bazı ayetler aktaran Onat, son din olan İslam'la birlikte insan tekrar bilinciyle özne olma yoluna taşınmıştır. Daha sonra İslam bilimleri için gerekli olan disiplinlere değinen yazar bir öğrenme aracı olarak Arapça ve İngilizcenin iyi bilinmesi

* e.elkoca@hotmail.com

gerektiğini, insanı anlamada yardımcı olan psikoloji, sosyoloji, felsefe ve tarih alanlarına hâkim olunmasını, sağlam bir usul bilgisine sahip olmak gerektiği, her şeyden önce de İslam düşüncesinin muazzam bir tecrübeyi ve birikimi miras bıraktığını söylemektedir.

Yazara göre Kur'an bir takım olay ve olgularla irtibatlı olarak bir süreç içerisinde inmiştir. Dolayısıyla bir tarih vardır. Dolayısıyla bu tarihi süreçlerin doğru okunması gerekmektedir. Onat'a göre sık yapılan hatalardan biri bu günün zihniyeti, bakış açısı, değerleri ve kavramları ile geçmişi anlamaya çalışmaktır. Hangi zaman çalışılıyorsa o zamanın terminolojisi ile kavramları inşa etmek gerekmektedir. Aynı şekilde bir olayın tarihsel bütünlük içerisindeki yerini görmek gerekmektedir. Böylece malumatın ilim olmadığını, bilimin ilk adımı malumat ile bilim arasındaki farkı fark etmeyi ve doğru bir tasnife tabi tutmayı gerektirmektedir. Dolayısıyla Onat'a göre sağlam bir tarih bilincine ve yöntem inşa edilmesi gerekmektedir.

İkinci yazı M. Mahfuz Söylemez'e ait olup **“Kur'an'ın Anlaşılmasında Tarihin Etkisi: Kureyş ve Fil Sureleri ile Necm Suresi 19-23. Ayetleri Örneği”** başlığını taşımaktadır. Yazar, Kur'an'ı anlamının ve doğru anlamını tespit etmenin tarih boyunca Müslümanların önem verdiği bir uğraş olduğuna işaret etmekte, tefsir ve fıkıh alanındaki faaliyetlerin bir bilim dalı haline gelmesini de bu çabanın bir sonucu olarak görmektedir. Bu anlama çabasının, beraberinde bazı ölçütlerin ortaya çıkmasına sebebiyet verdiğini belirten yazar, bu ölçütlerden biri olan vahiy ortamının bilinmesinin Kur'an'ı anlamaya sağlayacağı katkı üzerinde durmaktadır. Şüphesiz vahiy ortamının bilinmesi Kur'an'ın anlaşılması için son derece önemlidir.

Yazar'a göre Kur'an-ı Kerim belli bir mekânda ve tarihte nazil olmuş, hatta birçok tarihi olaya da atıfta bulunmuştur. Bu durum Kur'an'ın anlaşılmasında tarihe başvurmayı zorunlu kılmaktadır. Zira Kur'an'ın çoğu ayetinin indiği dönemi dikkate almadan anlaşılacağı bir gerçektir. “Evlerinize arkadan girmeniz birr değildir.” ayeti, Duha Suresi'nde Hz. Peygamber'e hitap eden ifadeler, Ebu Leheb'i eleştiren Tebbet suresi” gibi ayetler tarihi bağlamı içerisinde okunmadan anlaşılması mümkün değildir. Bu ayetleri lâfzî bir okumaya tâbi tutmak hem Kur'an ruhuna aykırı bir okuma biçimidir. Bu sebeple Kur'an'ı anlayabilmemiz için indiği dönem; iniş biçimi ve iniş koşulları gibi faktörleri bilmek büyük önem arz etmektedir.

Söylemez, bu konuyu derinleştirmek için üç örnek üzerinde durmaktadır: Bunlardan birincisi Kureyş Suresi'dir. Kureyş Suresi, Mekke döneminde nazil olan ilk surelerdendir. Diğer Mekki sureler gibi Allah'ın rububiyetini konu edinmiştir. Bu sure tarihi bağlamı dikkate alınmadan anlaşılması güç olan surelerdendir. Nitekim bu sure kelime anlamlarından hareketle anlaşılmaya çalışılacak olursa, Allah'ın bir kabileden değil köpek balıklarının anlaşmalarından, yaz kış yolculuklarından bahsettiği

gibi alakası olmayan meselelerden bahsetmiş olur. Zira Kureyş kelimesi “Kurş” kelimesinin ismi tasgiri olup köpek balığı anlamına gelmektedir.

Ancak indiği dönemi ele aldığımızda ayetlerin üzerinde durduğu konu çok farklıdır. Kur’an’ın, Kureyş kabilesine bir nimet olarak zikrettiği “ilaf” o dönemde Kureyş’in içinde bulunduğu ticari anlaşmalar olup yaz ve kış seferleri de bu ticari ameliyenin bizzat kendisidir. “Rabbin Fil sahiplerine neler etti görmedin mi” ayeti Kur’an’ı tarihi ortamı içerisinde incelememizi istemektedir. Görüldüğü gibi bu tarihi hadiseler bilinmeden, Kureyş Suresi ile Fil Suresi’ni anlam bakımından bir yere oturtmak mümkün olmayacaktır.

Yazarın, tarihin Kur’an’ı anlamamıza katkısı olduğunu belirtmek için üzerinde durduğu bir diğer örnek, Necm Suresi’nin 19-23. ayetleridir. Yazara göre nüzul ortamına başvurmaksızın bu ayetlerin ne dediğini anlamak mümkün değildir. Zira bu ayetler o dönemin sosyal yaşamı ve dini durumu ile yakından ilgilidir. Bu sebeple o dönemin Allah tasavvurunu, dini hayatını, putlara atfettiği değeri bilmek bu ayetleri doğru anlamak için son derece önemlidir. Yazara göre tarihi arka planına baktığımızda bu ayetlerin, Mekke müşriklerinin zihinlerinde yer alan çelişiklerden bahsettiğini görmekteyiz. Ayetlerde zikredilen putların üçü dışı, yani tanrıça kabul ediliyordu. Oysaki aynı insanlar kadına değer vermez diri diri gömerdi. Yine aynı insanlar Allah’a kız izafe etmekte, Lat, Menat ve Uzza’nın Allah’ın kızları olduğunu söylemekteydiler. “İşte Yüce Rabbimiz bu ayetlerle Mekke Müşriklerinin nasıl bir çelişki içerisinde olduklarını bize anlatmaktadır. Görüldüğü üzere bu çelişkinin anlaşılması lafızların zahiri anlamlarıyla mümkün değildir.

M. Mahfuz Söylemez’in ele aldığı ve tarihi bağlamı içerisinde okuduğu bu iki sure Kur’an’ın anlaşılmasında tarihin önemini göstermesi açısından önemli iki örnektir.

Halis Albayrak’a ait olan üçüncü yazı ise “**Mukatil b. Süleyman’ın Tefsirinde Söz-Muhatap-Anlam İlişkisi**” başlığını taşımaktadır. Kur’an’ın insanı muhatap aldığı ilişkide dilin önemli bir unsur olduğunu bununla birlikte tarihi bağlamın anlamı berraklaştıran bir husus olduğunu söyler. Çünkü zaman içerisinde anlam genişlemesi, daralması ya da kayması olabilmektedir. Mukatil b. Süleyman tefsirini de bir bağlam çerçevesi içerisinde yazmıştır. Muhatabın kimlikleri, Hz. Muhammed’in müşriklerle ilişkileri, zaman ve mekân bağlamında ele alınmıştır.

Mukatil’in tefsirinde muhatap alınan kişileri gruplandırmaya çalışan Albayrak bunların Müslüman bireyler, müşrik bireyler, kâfir bireyler ve münafık bireyler olduğunu söyler. Ayrıca muhatap alınan grupları da söyleyen yazar Müslüman kabileler, Yahudi kabileler, müşrik gruplar ve bir de bunun yanında gelen kitlenin olduğunu söyler.

Mukatil'in tarihi bağlama ilişkin açıklamalarda bulunduğu konuları ve bu açıklamaların anlam üzerindeki etkilerine değinerek bunlar hakkında örnekler sıralar. Bu noktada;

- a. Kelimelerin anlamının belirlenmesi ve medlulün açıklanması
- b. Sözün bağlamsal atfı ve sözün maksadı
- c. Eyleme yönelik ifadelerin anlamlı kılınması
- d. Genel hitap kalıplarını özel kişi ve gruplarla açıklaması
- e. Kelami sorunların çözümünde ipuçları vermek
- f. Evrendeki tabii olay ve olguları açıklaması
- g. Emrin veriliş nedenini açıklaması
- h. Sözün yaşanmışlığa atfının açıklanması
- i. Makasid-anlam ilişkisi ve teville olan ihtiyacı ortadan kaldırması
- j. Genel ifadelerin tahsisi
- k. Sözün nedenini açıklaması
- l. Sorumluluk yükleyen ifadelere ilişkin açıklamalar yapması
- m. Metin içi irtibatsızlıkları çözmesi
- n. Manevi veya dini bir olgu olarak anlaşılmalı tarihi bir durum olarak açıklaması
- o. Kültürdeki kabul ve anlayışları yansıtması
- p. Diyaloğu yansıtan ayetlerin açıklanmasında tarihi bilgilere başvurusu
- q. Ahiretle ilgili konularda ve mesellerde tarihi bilgi kullanması
- r. Ayetlerin Mekki vemedeni'liğine ilişkin açıklamaların yapması
- s. Mukatil'in iddialara cevap vermesi

gibi konuları örnekler ve delillerle açıklanmaktadır. Dolayısıyla Kur'an tarihe sıkı sıkıya bağlı bir kitaptır ve tarihi bilgiler olmadan anlamın üretilmesi doğru bir yöntem değildir. Mukatil söz-bağlam-muhatap ilişkisini önemsemıştır. Ancak Kur'an'ın sadece o dönemi muhatap alıp bu tarihsel süreç dışındakilere bir mesajın olmadığını ifade etmek çok doğru bir yaklaşım olmasa gerektir. Nitekim Mukatil'in de yapmak istediği bizce bu değildir. Kur'an tarihte yaşayan insana tarihin içinden seslenen ancak sözünü bütün tarihi dönemlere göre ayarlayan evrensel bir kitaptır. Dolayısıyla dil ve muhatap olarak o dönemi muhatap olsa da gaye ve mesaj olarak sadece bütün insan ve yaşadığı dönemleri kuşatıcı bir formattadır.

Şinasi Gündüz'ün çalışması "**Kur'an Vahyinin Dinler Tarihi Bağlamı**" konusunu ele alınmaktadır. Burada din tarih ilişkisine değinen yazar bütün dinlerde kutsal bir sürecin olduğunu söyler. Her kutsal metin de ayrı bir tarih inşası yapar ve insanlığın tarihsel serüvenini ele alır. Yahudilikte tarih İsrailoğullarına verilen vaadin gerçekleşmesinin öncesi ve sonrası olarak ele alınır. Hristiyanlıkta ise İsa'nın bedene bürünerek yeryüzüne gelmesinin öncesi ve sonrası şeklinde bir tarih telakkisi vardır. Kur'an ise tarihe bir bütün olarak bakar ibret için tarihi olaylardan bahseder.

Daha sonra Kur'an'ın indiği döneme dikkat çeken Gündüz bu dönemde Hristiyan, Mecusi, Sabii ve Yahudilerin yaşadığını, dolayısıyla Kur'an'ın onları da muhatap aldığını söyler. Ehl-i Kitap derken Yahudi ve Hristiyanları muhatap alır. Yahudi gruplarından birinin o dönemde; "Üzeyr Allah'ın oğludur" demesi ya da Hristiyanlardan bir kısmının Meryem'i ilah edinmesi o dönemki Yahudi ve Hristiyan geleneğinin anlaşılmasıyla mümkündür.

Şinasi Gündüz'e göre göre cahiliye dediğimiz dönemin ana aktörleri şüphesiz müşriklerdir. Dolayısıyla muhatap olma önceliği de onlardır. Sonuç olarak Kur'an'ın anlaşılmasında dinler tarihinin önemli bir rolü vardır. Kur'an'ın yaklaşık üçte birinde dinler tarihine ilişkin olaylar anlatılır. Tüm bunlar da Kur'an'ın anlaşılmasında diğer dinleri ve onların tarihlerini bilmeyi gerekli kılmaktadır.

Hikmet Zeyveli'ye ait diğer bir bildiri ise "**Kur'an'da Yahudilere Yapılan Tarihi Atıfları Doğru Anlamak**" başlığını taşır. Burada da Şatibi'nin nüzul dönemine ait bilgilerin ne kadar önemli olduğuna dair görüşlerinden hareketle Medine'de yaşayan Yahudiler'i muhatap alan Kur'an'ın onlara ilişkin beyanlarını inceler. Yahudiler'in kelime oyunları ile Müslümanlar ile dalga geçtiklerini buna karşın Kur'an'ın Müslümanları uyardıklarını söylemektedir.

Yine Bakara suresinde bahsedilen Yahudiler'in kesilmesi istenen hayvanı kesmemekteki ısrarları dile getirilmekte onların itirazcı karakterlerini tasvir etmektedir. Müslümanlara ise Peygamberlerine karşı böyle davranmamaları gerektiği salık verilmektedir. Yahudiler'in eski ihtişamlı günlerini anlatan ayetler onlara eğer bu Resul'e de inanırsanız yeniden güç ve kuvvet kazanır, manevi ölümünüzden kurtulabilirsiniz demektedir.

Hikmet Zeyveli sadece nüzul dönemi olay ve olgularının yeterli olmadığını bazı durumlarda eskiden yaşamış olan ve şuan da müntesipleri bulunan İsrailoğulları gibi halkların kültürlerindeki tarihi ve lisani bilgilere de ihtiyaç duyulduğunu göstermeye çalışmıştır. Dolayısıyla arka plan bilgileri ayetlerin anlaşılmasında önem arz etmektedir.

Şevket Kotan'ın "**Kur'an, Metin ve Tarih**" başlıklı bildirisinde ise Ahmesilik üzerinde durulmuştur. Nitekim müşrikler kendilerini öyle tanımlıyorlar, kendilerinin ehl-i hill gibi olmadıklarını söylüyorlardı. Allah adına insanları yönetme gibi kendilerine bir görev addediyorlardı. Hz. İbrahim'den kalan tahrif edilmiş kurullarla Kabe merkezli şirk sistemi inşa etmişlerdi.

Yazara göre Allah da beytini temellük etmiş insanlardan orayı kurtarmak için oradaki putları temizleterek tekrar İslam ümmetinin ortak değeri haline getiriyordu. Tevbe suresindeki müşrikler için bir ültimatoma olan ayetler de oradaki şirkin son kalıntılarının temizlenmesi için yapılması gereken operasyonun talimatını içermektedir. Böylece harem bölgesi amacına uygun bir düzene ulaşmıştır. Dolayısıyla tarihsel durum ve bağlamın hesaba katılmaması bu ayetlerin yanlış anlaşılacak "müşrikleri nerde bulursanız öldürün" manası çıkarılmaktadır.

Son bildiri olan, Yasin Aktay'ın "**Kur'an, Tarih ve Hermenötik**" adlı bildirisi, cahiliye döneminin sadece tarihi olgularını değil o dönemin toplumsal ve sosyolojik şartlarını da bilmemiz gerektiğini söyler. Çünkü tarihin de seçtiği olaylar vardır.

Yazara göre hermenötiğin hedefi anlaşılacak metin değil o metni anlayacak kişidir. Dolayısıyla hermenötik bize sınırlarımızı hatırlatır. Bizler kendi seviyemizle Kur'an'a yaklaşır, ihtiyacımız ya da idrakimiz kadar ondan nasipleniriz. Bundan dolayı Kur'an araştırmalarında nihai nokta olmayacak. Hep tartışılacak ve bu bereketin kendisi olacaktır.

Bu noktada yazar nüzul sırasına göre Kur'an tertibi bir bakıma bidattir der. Çünkü o tertibe göre okuma Kur'an tecrübesini bir daha yaşamak gibi imkânsız bir işin peşindedir. Kur'an'ın şu anki tertibindeki hikmet hiçbir tecrübenin bir daha aynı şekilde yaşanmayacağını anlatmak içindir der.

Birbiri üzerine inşa edilen bu bakış açısı Kur'an'ı tarihi süeci içerisinde okumak gerektiği prensibiyle çelişir. Nüzul sırasına göre okumayı sadece Kur'an tecrübesini yaşama gibi bir amaca hasretmek diğer tüm gaye ve gayretleri görmezden gelmek olur. Her şeyden önce Kur'an bir tarihi süreç içerisinde meydana gelen bir metinse burada bir inşa süreci modeli vardır. Ve bizim bu modele ihtiyacımız vardır. İkinci olarak Kur'an'la olgunlaşan zihinleri düşündüğümüzde bizim de bu olgunlaşma sürecini yaşamamız için böyle bir okuma yapmaya ve kavramlardaki genişleme ve daralmayı görmemiz gerekmektedir. Kur'an'ın şuan ki tertibinin hikmetine gelince bu tecrübe edilmez açıklamasından öte tecrübenin maksadı göz önünde bulundurulmalıdır. Kur'an tecrübesinin maksadı hidayettir. Dolayısıyla bir hidayet kaynağı olan kitap tarihi süreci önemsemek yerine son halini sunmak anlamını taşır.

Daha sonra içtihat ve tecdit kavramlarına değinen Aktay İslam'ın bir hayat dini olarak her dönem yorumlandığını ve farklı kültürlerde değişik sentezler ortaya koyulduğunu söyler. Normal pratiği itibariyle din aslında kendiliğinden sürekli yorumlanmaktadır.

Bu bildirilerin ardından müzakereler bölümü gelmektedir. İlk müzakereci olan Mustafa Fayda, Hz. Peygamber'in, Kur'an'ı yaşayan ve yaşatan bir düzen ve toplum bırakmış olması İslam'ın ilelebet devamına sebep oldu der. Kardeşi İsa'nın dininin başına gelenin İslam'ın başına geleme-
mesi için Hz. Peygamber geniş bir kitleye hitap etmeyi tercih etmiştir. Kur'an'da geçmiş ümmetlerin yaşadıklarına kıssa dense de Hz. Peygamber ve çağdaşlarının yaşadıkları olaylara değinen ayetlere kıssa değil de kıstas demek daha uygun düşer.

Diğer bir müzakereci olan M. Sait Şimşek ise Kur'an'ın kendisini Mübin olarak tanımladığını, indirilme amacının ise hidayet olduğunu tekrar hatırlatıyor. Ancak akademisyenler hangi dalda çalışıyorlarsa Kur'an'ı bilmek için onu da bilmeyi şart koşuyor. Esasında Kur'an'ı iyice anlamak için her bir bilim dalını uzmanlık ölçüsünde bilmek gerekiyor deniyor. Ancak bu iddialar Kur'an'ın asla anlaşılamayacağı tezini besliyor.

Yazara göre sürekli araştırma işiyle uğraşanlarda oluşan daha çok öğrenme iştahı bazen peşinden koştukları şeylerin hayatla ve insanın gereksinimleriyle ilgisiz kalmasına yol açar ve artık ona bakmazlar. Önceki âlimlerimiz o denli dil izahlarına girmişler ki tefsirler gramer kitabı gibi oldu. Kur'an'ın anlaşılmasında en çok vurgulanan husus nüzul ortamının iyi bilinmesidir.